

Mōtsāpūol, Meža puse. Vidzemes piekraste

Jumaras ielejā atrodas “Latvijas valsts mežu” Rietumvidzemes mežsaimniecība. Saimniekojot Vidzemē, mežsaimniekiem savas aktivitātes ir jāsaskaņo ar Ziemeļvidzemes Biosfēras rezervātu, kuitālām, puskuitālām, ceturtdaļkuitālām, trīspirkstu dzeņiem un daudzo Ziemeļvidzemes purvu iemītniekiem, ar pagastvečiem, privātpašniekiem, ar Salacas nārstojošajiem lašiem, jārēķinās ar blīvu, izteiksmīgu kultūrvēstures fonu – nekad nevar zināt, vai zem tā vai cita koka nav apglabāts hronists Indriķis, nevar arī zināt, kurā vēsturiskā rijā ir pulcējušies pirmie Vidzemes hernhūtieši, kas izsauca latviskas apgaismības vilni Vidzemē; un Dikļu parkā jābūt uzmanīgam, nepieciešams īpašs apsaimniekošanas plāns, lai tur kādu kritušu koku sazāģētu, jo Dikļos ir sākušās latviešu dziesmu svētku tradīcijas. Arī pati Rietumvidzemes mežsaimniecība atrodas vēsturiskā vietā. Te, kā raksta hronists Indriķis, ir tā “Jaunā upe dziļā ielejā”. Jumaras ielejā krustneši kopā ar diplomātiski iebarotajiem latgaļiem un lībiešiem 1223. gadā sakāva igauņus, kas izmisīgi bija apvienojušies lielākam karagājienam uz Vidzemi. Apmēram tā te ir gājis: “Ienaidnieku/ Lai atsistu, kristīgie gāja ar prieku/ Tieši uz Jumaru. Nonākot/ Tur kādā rītā, negaidot/ Sēv priekšā igauņspēkus mata. / Ai, kā nu šķēpiem visi krata,/ Kad tie viens otru ieraudzīja!/ Tie jau diezgan tuvu bija,/ Kā zināms vēl no daža vīra./ Tos gana dziļa grava šķīra/ Un kopā kļūt tie nevarēja,/ Jo pukla upe bij tur lejā,/ Kas cīņā satikties tiem liedza;/ No abām pusēm blāva, kļiedza,/ Gan bultām šauj, gan šķēpiem met,/ Kristīgie turp un pagāni pret./ Ar skubu steidz tie apmētāties.” Vēsturnieki gan diskutē, ka varbūt šīs kaujas nav notikušas pie Jumaras, bet pie Sedas, bet pastāv viedoklis, ka viena kauja ir notikusi vietā, kur atrodas mežsaimniecība un viena mazliet tālāk pie “Cēļiem”.

Mežsaimniecības vadītājs Vilmārs Katkovskis stāsta, ka brīžam ap tās ēku dzirdama šķēpu šķindoņa, neganti izkliedzieni igauņu, latgaļu un vācu valodās. Brīžam zeme dimd it kā kad kavalērija aizjātu garām. Šī militārā aura līdzsvaroja ar apstākli, ka mežsaimniecības ēka kādreiz piederējusi Kocēnu muižas vīnu pārzinim. Vēl ir saglabāties vīnu pagrabs, tieši vīnu pagrabs, kas nav bieži sastopama parādība Latvijā.

Netālu ir Piņņu kalni. Grāfs Aksels Uksenšterns, saņēmis no Gustava Ādolfā Valmieru kā papildus darba spēku izmitināja tajā somus. Tos vietējie tā īsti mīlējuši neesot, tie uzvedušies kā turku futbola fani Londonā, tāpēc no Valmieras pārvietoti mazliet ārā pauguros Gaujas krastā tagadējā Kocēnu pagastā. Par Piņņu kalniem tos, iespējams, iesauca fonētiskas līdzības dēļ, finn – pinn. Līdz 1860. gadam te pie Gaujas bijis svētvītols, kuram piņņi ziedojuši putraimus. Šī vieta tikusi saukta arī par Putriņas leju.

Pie **Velna pulksteņa** misionārs Indriķis it kā esot kristījis jumeriešus. Nav īsti skaidrs, kur Indriķis ir apglabāts. Tiek uzskatīts, ka draudzi un baznīcu viņš iedibinājis Rubenē, un pēc nostāstiem viņš apglabāts paša celtajā baznīcā. Tagadējā Rubenes baznīca celta 1739. gadā. Nav izslēgts, ka Indriķis apglabāts tieši tajā vietā, jo tur atradusies arī vecā baznīca. Nav viennozīmīgi skaidra arī Indriķa tautība, viņš varēja būt arī lībietis vai latgaļietis.

Zilā kalna apkaimē ir vērojami paradoksāli kontrasti. Šī mītiem, asociācijām bagātā kalna piekāvē pēckara gados gandrīz vai demonstratīvi ir iedēstīta agrīnā padomju stila sādža ar dažām Staļina arhitektūras divstāvu mājām, lielām piegulošām mazdārziņu platībām, šķībi greizi šķūnīši, bleķa vannīņas, plandošas vaskadrānas, pussabrukušas sētas. Akcenti saglabāti etnogrāfiskā pedantismā. Cilvēki, kas te dzīvo, savulaik iepludināti no Krievijas darbiem kūdras

purvā. Te viss ir tieši tāpat kā varēja būt pirms 50 gadiem. Nebrīnieties, ja jums auto kravas kastē, lēkdami kazačoku, garām pabrauks sarkanarmieši.

Uzkāpjot Zilajā kalnā (127m vjl), šos jaukus var mēģināt uzlūkot no mitoloģiskiem augstumiem. Vēsture un mīti te ir klājušies kārtu kārtām. Priesteris Alobrands te gaidījis, kuru kāju pacels zirgs, lai pieņemtu lēmumu kristīt pagānus vai ne. Lietuviešu Ģedimins 1332. gadā te apmaldījās purvos un atkal nonāca tai pašā vietā pie Zilā kalna. Te viņš esot izsaucies – līdz ar šiem purviem būs Lietuvas robeža! Viņš novietojis kalnā akmeni, robežakmeni tāpat, bet 18. gs beigās vācu barons to novācis – nebūs te nekāda Lietuvas robeža! Kārlis XII, gribēdams Zilajā kalnā militāri nostiprināties, sācis izcirst svētkokus un sagaidījis lielu apkārtnes ļaužu pretestību. Plašāk iedibinājies uzskats, ka kalna galā bijusi kulta vieta ar svētbirzi un svētavotu, no kurienes kristieši padzinuši priesterus un ilgu gadu apkarojuši pagānisma izpausmes. Vēl 17. gs. te bijusi kristīgās baznīca nesankcionēta kapsēta. Garlībs Merķelis savā literārajā darbā par Vanemu Imantu 1802. gadā iestrādājis versiju, ka Imants pēc kaujas ar Kaupo apbedīts tieši Zilajā kalnā, bet reiz celsies augšā (Imanta nevaid miris!). Ojāram Ozoliņam šī versija itin labi patīk. Viņš te bijis ar Zilā kalna Martu. Un tā, izstaigājusi kalnu, norādījusi konkrētu vietu, kur esot apbedīti divi cilvēki, viņa to skaidri jūtot, bet viņa nevarot gan pateikt, kas tie ir par cilvēkiem. Ojārs Ozoliņš mums parāda akmeni, kas varētu būt ziedokļa akmens. Tas kādā laikā noripināts no kalna virsotnes mazliet lejāk. Viņš pievērš uzmanību, ka akmens ir kā tāds Zilā kalna makets. Ozoliņš ir daudz pētījis akmeņus un nonācis pie secinājuma, ka uz tiem bieži ir attēlotas vides kartes, ka tie bieži ir kā vides maketi.

Bez šiem vēstures uzslāņojumiem te ir domāts vēl arī par jauniem, ir bijusi iecere pie Zilā kalna izveidot vērienīgi atkritumu izgāztuvi, ir gribēts tajā celt TV torni, arī par zinātniskas observatorijas celtniecību ir domāts. Zilais kalns ir LVM pārvaldījumā un tas nozīmē, ka tur nekādas nepārdomātas kustības nenotiks, kalnu klāj 7 ha liela liepu audze, Valmieras iecirkņa vadītājs Guntars Kampernovs saka, tā esot lielākā Vidzemē. Vietā, kur bijis svētavots, šobrīd ir akurāta koka lapene, iestādīts ozoliņš, kas it kā nāk no Kvēpenes pieclatnieka ozola, “Kvēpenes ozola dēls” – tā tur stāv jauki rakstīts. No kalna paveras viens logs skatam uz Bērzenes ciemu, Zilā kalna purvu, kurā baznīcas kalpi gremdēja kalnā nesankcionēti apbedīto pagānu mirstīgās paliekas, kaut kur aiz miglas un mākoņiem ir Burtnieks.

Dikļos ir tas slavenais **Neikena kalna parks**, kurā sākušās Dziesmu svētku tradīcijas, kur visi koki dīvainā kārtā ir zibens ķerti. Pats kalns, kurā 1864. gadā Vasarsvētkos kāpa pirmo novada dziesmu svētku dziedātāji, ir aizkustinoši mazs. Un kad šo mazo pauguru redz, vēl jo apbrīnojamāks šķiet process, kā cilvēki pamazām ir sapulcējušies, saplūduši, sadziedājušies un pārceļojuši uz Mežaparka lielo estrādi. Dikļu mācītājam Jurim Neikenam ne prātā nenāca, ka Dziesmu svētki varētu pat izraisīt diplomātiskas diskusijas Eiropas institūcijās. Lai atceramies, kā lietuvieši, paši nevīžodami diplomātiski pastrādāt, noprotēja, ka latviešu Dziesmu svētki ierakstāmi Eiropas kultūras mantojuma zelta sarakstā. Tiesa, tagad par Eiropas līmeņa kultūras vērtību ir atzīti gan latviešu, gan lietuviešu dziesmu svētki.

Daļa Dikļu parka ir pagasta, daļa LVM īpašumā. Parka apsaimniekošanai – kā jau kultūrvēsturiskai teritorijai – ir izstrādāts apsaimniekošanas plāns, atbilstoši tam parks tiks sakopts. Parkā ir 160 gadus veca egļu audze, var mēģināt meklēt paša Neikena stādītos kokus, sānos tek Mazbriede, tā ietek Madiešēnu purvā.

Nav izslēgts, ka jūs Dikļu apkārtnē satiekat kādu vīru ar mulsinošu vārdu. Dikļos ir uzvesta arī pirmā teātra izrāde Latvijā, un ne jau šāda tāda, bet uzreiz Šillera “Laupītāji”. Aleksejs Apinis ir izpētījis, ka apkārtnes ļaudis no izrādes bijuši tik ļoti ietekmēti, ka devuši bērniem lugas varoņu vārdus. Izrāde notikusi Dikļu muižas šķūnī 1818. gadā, to tulkojis Brāļu draudzes loceklis, galdnieks Jānis Peitāns. Neiedziļinoties hernhūtisma vēsturē, jāpiebilst, ka tieši tā ienākšana Vidzemē iekustināja latviskas rosības. Brāļu draudzēs sludināšana notika latviešu valodā, Brāļu draudzes cēla savus tautas namus, no tām nāk, piemēram, arī pirmais latviešu dzejnieks Ķīkuļa Jēkabs, Valmiermuižā pirmais latviešu skolotāju seminārs. Bet par “Laupītājiem” – vai nav burvīgi, ka to pārtulko galdnieks un spēlē zemnieki, kuriem nebija ne jausmas, kas ir teātris?

Dikļu muiža nu ir restaurēta, tajā tagad ir laba līmeņa viesnīca, vērojams akurāts amatnieku un restauratoru darbs. Parketus, kāpnes, citus koka elementus meistari vis nav mainījuši, bet kasījuši nost sanatorijas laika eļļas krāsu un atkal koku apstrādājuši, atjaunotas arī lielās podiņu krāsnis, restaurētas vai piemeklētas atbilstošas mēbeles, pārdomāts interjers. Tiek piedāvāta ekskursija pa muižas telpām.

Grebu jeb Melnie kalni ir tāds kā Ojāra Ozoliņa mūža darbs. Viens no tiem tiek saukts par Bļodas kalnu, jo tā plakums ir bļodveidīgs, Ozoliņš ir pārliecināts, ka tas ir kulta kalns, bet netālu esošais ir pilskalns. Ozoliņš domā, ka te vērojamas arī zvaigžņu observatorijas pazīmes, viņš atklājis apkārtnē noteiktā sistēmā izvietotus akmeņus. Viņš izstaigājis arī blakusesošo Ozolu purvu un uzgājis tā vidū akmeņu krājumus, kuru viņš sauc par Krīvu salu, akmeņi tur kādā laikā esot “aizstīvēti” rituālām vajadzībām. Melnie kalni ir vecāks vietvārds, Ozoliņš domā, ka tie saukti šādi tāpēc, ka te, kur senāk garām gājis ziemeļu tirdzniecības ceļš, mituši laupītāji, purvu ieskautie kalni bijusi pateicīga vieta laupīšanām. Jaunākais vārds Grebu kalni nāk no tuvējo māju vārda.

Interese par šo vietu radusies, kad 20. gs. sākumā vilkta Valmieras – Ainažu bānīša līnija. Strādnieki uzrakušies lādei ar tādām kā vaska rituļiem, kuros bijušas iegrebtas zīmes. Vēlāk šo vietu sācis pētīt Brastiņš. Arheoloģiskie izrakumi pilskalnā uzrādījuši, ka tas apdzīvots 12. – 13. gs. Ir izteikts viedoklis, ka tieši te varētu būt bijis lībiešu novada Metsepoles centrs. Profesionāļu versijas var būt dažādas, bet te būtu svarīgi uzsvērt Ozoliņa azartisko darbošanos. Novērtējis šīs vietas nozīmību, viņš 80. gadu beigās ieradās te ar savu kundzi un abi ar cirvīšiem rokās vasaras garumā sāka šo vietu kopt un tīrīt. “Tie kalni bija tik tālu aizmirsti, ka nebija pat aizsargājamais iekšā.” Tad vienubrīd parādījušies arī talcinieki, “Atmodas laikā jau vēl cilvēkiem intereses bija par tādām lietām.” Kad Kanādas dievturi iedevuši dažus tūkstošus dolāru, tad Ozoliņš jau varējis sarūpēt smagos auto, ceļamkrānus un savest Melnajos kalnos Ziemeļvidzemē noskatītos ziedokļa akmeņus, akmeņus ar dažādām zīmēm. “Tas no Abulas krastiem Trikātā, – rāda Ozoliņš, – tas ir no tā baznīckalna pie Īguma, kuru noraka, tas ir no Kauguru pagasta “Rūgumiem”, tas atkal ir sens robežstabiņš, kurā iekalts pasaules koks. Vēl es gribu atvest no Trikātas Māras tēlu, viņš ir iegāzts mārķā, kur “Mārijāņu” mājas bijušas, man viss ir izstaigāts un izpētīts.” Ozoliņš ir pastellējis arī tēlniekam Bērtulim Bulam asociatīvu akmens ganiņa veidolu, tas veltīts visiem teiku vācējiem un teicējiem un stāv Melnajos kalnos blakus citiem atvestajiem akmeņiem. Akmeņi vispār ir Ojāra vājība, mājās viņam ir vai visu Vidzemes zīmīgo akmeņu kartotēka, fotogrāfijas, shēmas, apraksti, versijas. Pamatīgas mapes viņa plauktā – “Kartes uz akmeņiem”, “Zīmes un atradumi”, “Pasaules modeļi”, ir vēl citas mapes, kas liecina par lielu pētniecisku azartu – “Atpīļi”, “Veļu vārdi”, “Nostāsti, Liecības”, arī “Senie vietvārdi”, kurā alfabēta secībā aplūkoti Vidzemes vietvārdi un salīdzināti ar līdzīgiem pasaulē. Ojārs ir sagatavojis izdošanai divas apjomīgas grāmatas “Ziemeļvidzemes mežabrāļi” un “Krīvu lāsts”. Par Ozoliņu pašu, viņa ieinteresētību pasaulē, kurā viņš dzīvo, par viņa meklējumiem un atradumiem būtu rakstāma grāmata.

Bauņu parks ir valsts mežu teritorijā, būtībā tas ir mežs. Te Jēkabkalnā notikuši otrie novada dziesmusvētki. Jēkabkalnam, tādām pauguram riņķi izraksts kanāls, pāri gājis tiltiņš. Tā tur Veimuta priēžu piekāvē dziedājuši daži mazi pagastu kori. Veimuta priēdes nu ir vai dūšīgākās Latvijā. Jēkabkalnam vienā sēnā ir tāda kā akmeņu tase, ķeizarienes Katrīnas krēsli. Otrpus ceļam (Matīši – Mazsalaca) parkā Meitu kalns, saprotams, to uzbēruši turku gūstekņi vai kādi zaldāti ar cepurēm, turpat ir dīķis, kurā dzīves sāpinātas meitas nākušas no Mīlīšmuižas slidināties, tāpēc Meitu kalns. Arī te ir izcilas priēdes, 80 – 90 gadus veca ozolu audze – reti kur var redzēt tādus garus, slaidus ozolus, ir arī liepu un ošu audzes. Mežsaimnieki grasās ierīkot no Jēkabkalna līdz Meitu kalnam meža taku, būtībā jau tāpat tur ir jauka iešana.

Kādu kilometru no Bauņu parka uz Mazsalacas pusi paralēli jaunajam ceļam iet vecā ceļa lapegļu aleja. Te novērota **visaugstākā stārķu koncentrācija Baltijā**. Stārķi apmetas alejā kāda kilometra garumā, iecirkņa vadītājs stāsta, ka te ir fiksēti pat 34 stārķu pāri vienlaicīgi. Te

stārķiem ir pateicīga vide, visapkārt tīrumi, slapjas pļavas. Vēlams te nonākt augusta vidū, kad sāk lidināties arī mazie stārķēni. Nu, vēl viens skaists gājiens – pa lapegļu aleju, cauri stārķu kolonijai, stārķēniem snaikstot knābjus ligzdās un lidinoties pa apkārtni, ka balts vien zib debesīs.

Pie Burtnieku ezera nozīmīgākie valsts meži (kādi 200 ha) atrodas t.s. **Ragā** un blakus teritorijā starp Rūju un Sedu, kuru ietekas Burtniekā viena no otras ir dažu simtu metru attālumā. Vietām te ir ozolu audzes, apmēram 20 ha. Tie ir slapjie meži un paliek arvien slapjāki, jo Burtnieka līmenis, kas ar hidrotehniskām aktivitātēm tika pazemināts pirmskara gados, sāk atkal kāpt. Iecirkņa vadītājs Ziedonis Šnore stāstīja, ka ceļš, pa kuru braucam, ceļš, kas starp Rūju un Sedu ved uz ezeru, un apkārtējais mežs ir bijis applūdis tā, ka var ar laivu braukt. Rags un piekraste starp Rūjas un Sedas ietekām nav īsti pikniku vietas, te labprāt dzīvojas makšķernieki, var noīrēt laivas. Burtniekā arī neesot labu peldvietu, jo tā dibens noklāts ļoti asiem gliemežīšiem, ezers jūlija vidū sākot stipri ziedēt.

Kā savā grāmatā “Dzimtā zeme” raksta A. Melnalksnis: “Burtnieku senātne miglā tīta”, tāpēc tajā nemaz nesāksim iedziļināties. Vienīgi jāpiebilst, ka ezera dibenā ir nogrimusi pils, ka vārds Burtnieks, iespējams, saistāms ar vārdu “bortņik”, krieviski tā tikuši saukti cilvēki, kas pieskata bites, tāpat te varētu būt bijusi attīstīta dravniecība. Igaunī ezeru saukuši par Astijervu. Ezeram vispār ir īpatnēji vietvārdi – piemēram, Jūles Kakts. Tos ir savācis Burtnieku novada pētnieks Edmunds Ozoliņš, viņš ilgus gadus pieraksta spoku stāstus un paranormālus gadījumus. Tādu te netrūkst, arī pats ezers ir pazīstams ar savu īpatnējos trokšņainību, gaudošanu, dūkoņu, švelpoņu, lediem lūstot, dunoņa apkārtnes iedzīvotāju bijību pret ezeru tikai vairo. Ka kaut kas jau ir ar to ezeru citādāk, liecina arī fakts, ka ezerā redzēta kāda dīvaina zivs. “Zivs, kas dzīvojusi Burtnieku ezerā, un redzēta 1922. gadā ar vācu divzirgu arklu mugurā iekērušos, kurš, kā likās, bija uzlikts āķa vietā. Es klausījos, kā spriež Vecjenku mājā dzīvojošie veci, un ticēju, jo viņi, kad zivis iegribējās, uzmeta kobri plecā un visi trīs aizgāja un Salacu, lai pēc dažām stundām pārnestu līdakas, zušus, asarus, raudas, vēdzeles. Pietika visiem un pāri palika. Kā varēja neticēt?” – Tā kokačnieks Hirte, aprakstot savu darbu “Burtnieku zivs”.

Vēl Burtniekos ir pamatīgs parks ar daudziem eksotiem – Pensilvānijas osis, violetais mežvītenis, Sibīrijas un balzama baltegles, šķeltlapu un papīrbērzi, aiz plānotā parka daļas ezera krastā sākas mežaparks.

Kādus 5 km no Burtnieku muižas, netālu no “Irbēnu” un “Mellaču” mājām ir divās daļās sašķēlies akmens, **Mellaču dižakmens**. Lielākā tā daļa ir gandrīz četrus metrus augsta, tilpums 26 m³, otra mazākā 10 m³. Pa vidu tek Maurupīte. Akmens patiesi izteiksmīgs, otra līdzīga tam Latvijā nav.

“Čaikovskis man iepatikās jau pirms daudziem gadiem, kad lasīju, ka viņš komponējis skaistā priežu mežā, un tāpēc viņa simfonijas ir grūti uztveramas. Tās nāk no dvēseles dziļumiem. Es varu saklausīt, ka priežu skuju šalkoņa ir citāda nekā eglei. Čaikovskim mežā bija būda un būdā klavieres. Kad viņš ārā sadzirdējis vēlamo motīvu, tūdaļ devies būdā un uz pirkstgaliem lavījies pie klavierēm. Čaikovskis teicis: “Paldies Dievam, ka neviens dēlis neiečīkstējās.” Tas nesto motīvu izsita kā nebijušu. Lūk, cik jūtīgs bijis šis komponists, kuru gribētu redzēt. Kāds tirgonis nopircis staltās priedes, kurās mākslinieks strādājis. Priežu nociršana māksliniekam likusies tik sāpīga, it kā daļa no viņa tiktu paņemta. Kad Čaikovskis piedāvājis tirgonim kādu no savām notīm, tirgonis pabungojis ar pirkstu pa nošlapām un teicis: “Jā, viss ir jauki, bet man ir vajadzīga nauda.” Nauda bija vajadzīga arī komponistam, lai atpirktu no tirgoņa mežu.”

Tā raksta **kokačnieks Valters Hirte**, lūk, cik jūtīgi viņš raksta, šis kokačnieks. Hirte un Miķelis Pankoks ir divi savdabīgākie latviešu kokačnieki. Hirte gan ir tuvāk naivismam. Hirtes darbi ir kā visai brīva apziņas plūsma, tie nāk no atmiņām, konkrētām situācijām, tie ir burvīgi savā plāpībā un ļoti detalizēti, fantāzija tajos var būt kopā ar pilnīgi konkrētu sadzīviskumu, mīti kopā ar sapulces stenogrammām, vietējie tipāži un Latvijā zināmie no vaiga. Hirtes darbi ir groteski, tāda ir viņa domāšana, mītiski – sabiedriski amziera, bet tā īpaši viņš humoru netaisa un velnu nedzen. Kaut gan dzen jau. Paradokss ir tāds, ka Hirte savus velnus griezis no

svētkoka, no Tūteres svētozola. Tie ir apskatāmi **Mazsalacas muzejā**.

Hirte dzimis 1913. gadā, miris 1983. gadā un šais 60 nodzīvotajos gados ganījis lopus pie Tūteres ozola, peldējis pāri Rūjai sava suņa Muklara mugurā, mācījies Raganas skolā, pludinājis plostus pa Salacu, gājis uz zaļumballēm Salacas Vīksaliņā, braucis ar riteni uz randiņiem Nurmikas silā, dienējis sapieru pulkā un sabijis krievu gūstā, lolojis siltumnīcā bruņurupuci Ponci, barodams to ar burkāniem un pieneņu lapām, 18 gadus strādājis mežā, aiz kam koka matērijas tik labi pazīst, saņēmis piedāvājumu strādāt par milici Mazsalacā. Hirte dažkārt uzskatīts kā apšaubāms pilsonis un mākslinieks – kas tās vispār par ākstībām, ko viņš tur taisa? Un vai tad auns jāgriež tāds – ar visu koka bibi? Hirte pēc 20 izstādēm galu galā tika sagaidījis arī lielu popularitāti.

Hirte savus “kloņģīšus”, kā viņš tos sauca, arī aprakstīja. Daļa no Hirtes rakstītā ir lasāma grāmatā “Ja patiesību varētu teikt ...”(39), otra daļa atrodama kladēs Mazsalacas muzejā. Hirtes apraksti ir lasāmi kā patstāvīgi rakstudarbi. Līdzīgi būtu kā kad viens gleznotājs, uzgleznojis kādu portretu, papildinātu to izstādē ar aprakstu – kas tas ir par cilvēku, kā viņš to cilvēku pazīst, ko domā par viņu un kāpēc vispār portretējis. Hirte “kloņģīšu” aprakstos katreiz pastāsta, no kāda koka darbs griezts, kur tas koks dabūts un kādos apstākļos. Piemēram, par knifīgu, detalizētu darbu “Bērnība” – “Indijas magoņkoks, Pantenes muižas ābeļdārza liepa, Jūrmalas melnalksnis, 400 gadus vecs paeglis Sēļu Dreimaņu teritorijā, Kalsnavas ābele, kuru nograuca žurkas”.

Bet visvairāk darbu Hirte ir griezis no **Tūteres svētozola**. Kad ozols 60. gadu beigās sabrucis, to ir gribējuši nokurināt malkā, Hirte, tolaik strādādam autobāzē par kurinātāju, ozolu netika vis līcis krāsnī. Tūteres svētozols pirmskara gados ir bijis viens no tūrisma simboliem. Tā apkārtmērs bijis 7,2 metri, vecums 800, varbūt par 1000 gadu. Tagad Mazsalacas – Sēļu ceļa malā redzama vien tāda stumbra šķemba, bet Hirte šai vietā ir sastādījis veselu ozolu birzi, katrs kādam veltīts – Jāzepam Pīgoznim, Jānim Streičam, Ēvaldam Valteram un citiem, kurus Hirte uzskatīja par saviem draugiem.

Mazsalacas apkārtnē vēl 18. gs. ir bijuši vairāki vareni svētozoli. Tāds ir bijis Pantenē un to 1771. gadā mācītājs Gustavs Bergmanis nocirtis pats savām rokām, jo neviens cits, kas to iedrošinātos izdarīt, nav atradies. Vēl ir saglabāties **Ceipu upurozols**.

Esot Mazsalacas pusē, ir vērts arī izstaigāt daudzās alas un izvingrināt savu balsi, Valtenbergu silā stāvēt pretī Skaņākalna iezim. Izdaudzinātā **Skaņākalna atbals** nav mīts, akustika te patiešām ir īpatnēja, nav nemaz jāūjina vai jāklīdz, pietiek, ja cilvēks mierīgi runā – vārdi atsitas pret iezi un atpakaļ skrien stipri skaļāk. Atbals, kā zināms, nekad nebeidzas un neizčākst, tāpēc Mazsalacas apkārtnē un pa Mazsalacas ieliņām brīžam skrien atsevišķi vārdu, izteicienu, dziesmu atbalsis, kas tābrīža realitātes kontekstā cilvēku var iztrūcināt. Skaņākalna parkā tūristu grupas bieži apmulsinot dažādas gadsimtiem vecas atbalsis, piemēram, kādai vācu pensionāru grupai pēkšņi pārbrāzuši skaļi, dzīvespriecīgi smiekli. Kādus citus pārsteigusi izmisīga lūgsna, acīmredzot kāds kādreiz ir stāvējis pretī Skaņākalna klintij un lūdzis dieviņu. Īpaši suģestējošas šīs atbalsis ir naktī, kad piekļūst sadzīviskie trokšņi.

Mazsalaca un Skaņākalna parks vienā Salacas krastā, pats Skaņaiskalns otrā – tur ir valsts mežu masīvs kādi 5000 ha. Parka teritorijas 115 ha no kādiem 400 ha meža, kas stiepjas gar Salacu, ir pašvaldības īpašums. Apmēram 100 ha – gar pašu upi – ir pamatīgas priedes. Viena no tām, Vilkaču priede, ir īpaši izteiksmīga, tā stāv uz trīs kājām. Ja izlien trīs reizes turp – atpakaļ cauri šīm virszemes saknēm un veic citas sarežģītas manipulācijas ar savu rumpi, var pārvērsties par vilkati.

Pilsētiņa, parks, alas – Velnala, Eņģeļu, Līvu, Dzelveskalna, Gudzonu alas, Salacas labais krasts, īpaši vasarā, ir dabas mīļotāju apsēsts. Parka darbinieks Valdis Kampuss stāstīja, ka nedēļas nogalēs pilsētiņā pat jāregulē satiksme, jādodomā, kur izvietot neskaitāmās sabraukušās mašīnas. Otrā krastā ir mierīgāk, var no Skaņākalna filozofiskā mierā raudzīties lejup Salacas ūdeņos, kļīst pa mežiem, tai pusē ir **Govju ala** – tāds mežonīgs amfiteātris, no tās puses labāk aplūkot, piemēram, 300 metrus garās Neļķu klintis.

Rūjienas pusē zemnieki nemaz tik kāri uz meža darbiem nebija. Rūjienā ir iedibinājušies

pirmie latviešu sīkgruntnieki, un tā te ir būtiskākā vēsturiskā īpatnība.

Rūjienas zemnieki gana labi pelnīja ar liniem, viņiem nebija vajadzības ziemā iet darbos muižas mežā. Rūjienas puses zemnieki kļuva turīgi, pateicoties neordinārai personībai Latvijas vēsturē Rūjienas Lielās muižas īpašniekam Hamilkāram fon Felkerzāmam, kurš pēc 1819. gada zemnieku brīvīšanas un 1841. gada zemnieku nemieriem apgaismotāku muižnieku aprindās iekustināja domu, ka zemi, kuru zemnieki pēc brīvīšanas zaudēja, tiem ir jāļauj pirkt. Laikā, kad viņš aktualizēja šo ideju, muižnieki zemniekiem zemi nomāja, bet tikpat labi varēja brīvīstos zemniekus izlikt no šīm zemēm un mājām ārā. Felkerzāms 1848. gadā, kad cars Nikolajs I bija ideju akceptējis, pirmais piedāvāja savas muižas ļaudīm pirkt zemi. Tomēr zemnieki zemi pirkt baidījās, būdami ilgstoši nerroti, tie domāja, ka nopirktos īpašumus tiem vēlāk vienalga kaut kādā veidā atkal atņems. Tā nu Felkerzāms, izšāvis diezgan lielu politisko enerģiju, nesagaidījis zemnieku atzinību, muižu pārdeva citam muižniekam, kurš sāka zemniekus biedēt, ka pārdos zemi ienācējiem. Tikai tad Rūjienas rentnieki sāka pirkt zemi. Un paši mulsdami, diezgan strauji kļuva turīgi. Sāka audzēt linus un laist tos caur Pērnavas ostu pasaulē; iedibināja Latvijā pirmo Zemkopības biedrību; izplatīja Vidzemē āboliņa laukus; izdomāja mākslīgās zobu plombes un mākslīgos dzirnakmeņus; brauca uz Dāniju bagātināt zināšanas zemkopībā. Vispār Rūjienas zemnieki tapa par daudz turīgi, tā ka jaunā Latvijas valsts apšķērēja dažiem viņu pusmuižas, jo to teritorijas pēc agrārreformas noteiktajiem standartiem bija pārāk lielas.

Ka Rūjienas pusē ir bijuši spēcīgi lauksaimnieki, liecina Rūjienas iecirkņa pirmsokupācijas laika pēdējā mežziņa Jāņa Peniķa atmiņas rietumos izdotajā grāmatā "Rūjiena": "Ievērojot daudzo mežniecībā ietilpstošo pagastu lauksaimnieku vajadzības pēc būvmateriāliem un dedzināmās malkas, ziemas mēnešos divās pieņemšanas dienās mežniecība bija burtiski lauksaimnieku ielenkta, un caurmērā nācās apmierināt dienā 100 – 120 meža materiālu gribētājus."

Peniķis arī iezīmē ainu, kā okupāciju laikā mezsaimnieki nodarbojās ar diplomātiju. "Cirsmu ieprojektēšana materiālu izstrādāšanai bija vesels akrobātikas brīnums, it sevišķi lielinieku un vācu okupācijas laikā, jo noteikumi paredzēja cirsmas tuvu ceļiem un satiksmes centriem. Okupanti vairs neinteresējās par mežu saglabāšanu un lietderīgu saimniecisku izmantošanu, bet gan par ātrāku un lētāku meža materiālu iegūšanu. (..) Stāvoklis bija neapskaužams, jo apdraudēja visu mezsaimniecības kārtību. Biju jauns un pārgalvīgs; lai pasargātu skaistos Rūjienas mežus no nemākulīgas nopostīšanas, mēģināju pretēji noteikumiem cieši respektēt mežniecības noteikumus un projektēt cirsmas saskaņā ar tiem. Protams, netrūka skaidrošanās ar okupantu varas pārstāvjiem, bet, tā kā pēdējie parasti nebija mežkopji, tad nenācās grūti tos pārliecināt."

Lielāku meža masīvu, kādi, piemēram, ieskauj Strenčus vai stiepjas gar Igaunijas robežu no Ainažiem līdz Ipiķiem, ap Rūjienu nav. Rūjienas iecirknī nozīmīgākie meži ir gar Sedas krastiem, arī t.s. Jenču sils pie Rūjas dīķiem. Ķēniņa mežs Lodes pagastā, kur Kārlis XII pirms kaujas esot kārtīgi papusdienojis – turpat ir Laņģu ezeriņš. Gar Sedu stiepjas Oleru meži, no Oleriem līdz Spīgu gravai. Šie Rūjienas apkārtnē ir tie sausākie meži. Valsts mežos te ir t.s. **Stāvais krasts**, tas ir kādu puskilometru garš, tie ir priežu biotopi. "Vasarā te ir priežu smarža, tāda svelme! Kad man viss ir apriebies, tad es te atbraucu uz divām dienām," teica Rūjienas iecirkņa vadītājs Māris Rusiņš.

No Stāvā krasta var doties uz **Spīgu alu**, tās avotu apkārtnes ļaudis sauc par Rūcekli. Gar Sedu šai posmā ir vērts paklejot un apstāties, piemēram, pie vecā Rūjienas – Rencēnu ceļa.

Ķoņos ir Ķoņu kalns, 93 m augsts ledāju veidots drumlins, esot viens no lielākajiem ledāju šāda veida darbiem Eiropā. Un Ķoņos ir dzirnavas, savdabīgas ar to, ka tajās vēl no cara laikiem saglabājušās un arī darbojas vecās vilnas apstrādes mašīnas. Dzirnavas celtas pirms 180 gadiem, vilnas apstrādes mašīnas ir kādus 100 gadus vecas, padomju laikā tās darbojušās un uzturētas kārtībā, jo kolhozā viena no saimniekošanas pamatlīnijām bijusi aitikopība. Tad dzirnavas pārņēmuši Mirdza un Ilgonis Čākuri. Saimnieku neredzējām, bet saimiece, no galvas līdz kājām tērpta adījumos, aicināja vērot visus procesus. Piemēram,

viena šķeterējamā mašīna, kas ražota fabrikā “Schuberts, Rudzits un biedri”, paveic tikpat daudz, cik 180 vecmāmiņas ar vērpjamiem ratiņiem. Ja jums šķiet, ka jūsu klēpja sunītis ir pārāk noaudzis un sapinkojies, varat to paņemt līdzī uz Ķoņu dzirnavām, tur to nofrizēs un no vilnas, piejaucot tai klāt pēc jūsu izvēlas balto vai pelēko aitu vilnu, kazas vai trušu vilnu, sagatavos dziju, tad jūs varēsiet uzadīt sev mīlas, siltas zeķes.

Šie procesi ir izrādījušies cilvēkiem saistoši, šie knifi strādā. Ķoņu dzirnavas, kā teica Rūjienas Tūrisma informācijas centra vadītāja Guna Ķibere, esot visvairāk apmeklētais tūrisma objekts Rūjienas apkārtnē. Tā varētu būt, nekur citur Latvijā nekā līdzīga nav.

Ķoņi, Kurgis, Kuļķins... Par Rūjienas puses zemēm un vietvārdiem liecina vecākais Latvijas zemesgrāmatas fragments, rakstīts vēl vācu ordeņa laikos. Zviedru laikos tika veikta t.s. arklu revīzija, sagatavoti jauni dokumenti, bet kāds ordeņa vecās zemesgrāmatas pergamenta fragments izmantots, lai jaunus dokumentus ievākotu. To Zviedrijā valsts arhīvā nejauši ievēroja arhīva darbiniece, šis pergamenta fragments attiecas tieši uz Rūjienas apkārtnes mājām, tas uzrāda 150 māju vārdus no 1420. gada, tik vecu līdzīgu rakstura ziņu par citiem Latvijas novadiem nav. Pēc šī pergamenta fragmenta var secināt, ka Pantenes muiža ir saukta par *Pantea wacka*, Lodes muiža – *Lediger*, Idus muiža – *Idwe*, Endzeles muiža – *Sutenor*. Arhīvu detektīvs profesors Edgars Dunsdorfs ir izpētījis, ka no fragmentā minētajiem māju vārdiem līdz padomju okupācijai un kolhozu dibināšanai saglabājušies 17 māju vārdi, piemēram, Kuļķins, Puiga, Vīķis, Kaiba, Koka, Ilmetes, Kurgis, Limbis, Pīkas, Nauka, Kaukatas, Priecari, šie vārdi fiksēti 15. gs vidū, 16. gs sākumā. (40)

Ziemeļvidzemē lībiešus, igauņus pamazām izstūma latvieši, pēc 1710. gada mēra epidēmijas igauņi vairs nejaudāja apdzīvot Ziemeļvidzemi, izmirušajās teritorijās iegāja latvieši, vietvārdus, māju vārdus pārdēvējot.

Naukšēnu pagastā pie “Udzēniem” var aplūkot **tarpānus**. Tie ir salīdzinoši mazi, dzīvespriecīgi zirdziņi, ārkārtīgi piemēroti, lai mongoļu – tatāru ordas varētu sirot pa Krievijas plašumiem, bet Latvijā tie tiek ieviesti ne vien, lai bagātinātu dzīvnieku valsti, bet arī ar praktisku nozīmi, tos var ielaist teritorijās, kurām nevajadzētu aizaugt, tā ir tā sauktā dabiskā noganišana. Tarpāni ir arī pie Papes, Raunas, Veclaicenes, vēl šur tur Latvijā. Pie “Udzēniem” ir seši zirgi – Minjo un Kunaks nāk no Holandes, bet Kaija, Kaiva, Pārsla un Oga jau ir dzimuši Papē, viņi dzīvo 40 – 50 ha lielā teritorijā un kaut gan tā ir iežogota, pamanās dažreiz tikt ārā un doties pastaigās pa apkārtni. “Ēzelis regulāri nāk ārā, mums te viens vīrs netālu tur brīvā vaļā savus zirgus un tas mūsējais bija aizbēdzis pie viņiem ciemos. Tad atkal tie zirgi nāca ciemos pie mūsu tarpāniem”, tā Ainārs Engers, kura saimniecība noslēgusi ar Dabas Fondu līgumu, ka tarpāni mitināsies “Udzēnu” teritorijā un tiks no saimniekiem pieskatīti, bet tikai pieskatīti – viņu dzīves stilā iejaukties nedrīkst, nemaz nerunājot par barošanu vai izkalpināšanu.

Saimniekiem nekādi materiāli labumi no šādiem zirdziņiem nav, spīdīgi un veselīgi tie lielīgā riksī skraida pa savu teritoriju, tiesa, tie neļauj zemēm aizaugt un piesaista viesu mājai tūristus. Kaut gan tarpāni paši ir diezgan mazi, viņiem tomēr pavasarī, iespējams, būs sadzimuši mazie tarpāniņi. Tiem arī vietas pietiks, mežsaimnieki ir gatavi ielaist tarpānus, taurus, sumbrus un vissarežģītākās ģenētikas govīs arī savās teritorijās.

Braucot uz Naukšēnu pusi, jūs arvien vairāk pārņems pankūku smarža. Naukšēnos ir biodīzeļa rūpnīca, mašīnītes, kas brauc ar biodīzeli, apkārtnē izplata pankūku smaržu. Tā braucot pa Nurmu – Andrecēnu ceļu, jūs, šīs smaržas pārņemt, nonāksiet “Jenčos”, kur biosfēras rezervāta ģeologs, ledāju veidoto nogulumu un reljefa pētnieks Dainis Ozols ir iedibinājis akmeņu parku. Akmeņus Dainis ir noskatījis karjeros, melioratoru sastumtās kaudzēs, tie ir dabas procesu un laika piesātināti akmeņi, magmatiskie, metamorfie, noguluma ieži, ledāju atnesti vadakmeņi. “Šis ir no Hoglandes, – saka Dainis, – tā ir klinšu sala Somu jūras līcī. Šo pirms 20000 gadiem ir atnesuši ledāju no Ālandes, tiem tur ir īpatnējs sastāvs, kādu citur atrast nevar. Šis ir bedrīšakmens, atvests no Valmieras “Pankām”.”

Parkā ir Jenču dzirnavas, pagaidām iekonservētas, lai nesabruktu, bet tuvā nākotnē tajās

tiks iekārtots dabas muzejs. No Jenčiem arī sākas dabas taka.

Netālu – “Pugu” ģipša teritorijā ir **vieni no savdabīgākajiem akmeņu krājumiem** Latvijā, kuriem nav pārliecinoša skaidrojuma. Tur ir no laukakmeņiem krautas sienas, kas ierobežo kāds divus hektārus, gandrīz taisnstūri.

Sienas ir krautas rūpīgi, to ārpusē lielāki akmeņi, vidū mazāki, kā šur tur lauku kapsētās. Garākā siena ir 200 m gara, akmeņu kopapjoms ir kādi 500 m³, lielā iežogojuma vienā pusē ir mazāks kvadrātveidīgs iežogojums. Izteikti vairāki pieņēmumi par šo krāvu jēgu un pielietojamību – ka tie saistāmi ar barona rakstura savdabībām (bet arī īpatnējiem raksturiem ir savi mērķi), ka šī ir norobežota ganību teritorija (kaut gan pašā ierobežotajā teritorijā akmeņi nav lasīti), arī, ka te ir svētvieta. Arheologs Juris Urtāns pa diagonāli ir racies cauri ierobežotajai teritorijai, bet nekas zīmīgs, kas varētu liecināt, ka te būtu bijusi kulta vieta, netika atrasts.

Dainis Ozols neizslēdz iespēju, ka šai vietā varētu būt bijusi pirmā viļņa kristiešu lūgšanu vieta, jo kvadrātveidīgais ierobežojums visas ierobežotās platības vienā galā atrodas it kā uz paaugstinājuma un raisa asociācijas ar altārvietu. Dainis gan domā, ka te drīzāk tomēr ir bijis lopu aploks, ka lauki no akmeņiem bijuši jāattīra un kāpēc lai akmeņus nesakrautu lietderīgi? “Šai apkārtnē līdzīgas akmeņu rindas ir vairākas, Kārķu pagastā un Udzēnos tās pat vēl tagad iezīmē mežu un lauku teritorijas.”

Sīmanēnu ozols ir iežogots ar simbolisku sētiņu. Blakus “Sīmanēnos” dzīvo Ada Pabērza. Viņa atceras, kā 1937. gadā ozolu svētījuši, septiņi mācītāji bijuši. Iesvētījuši arī trīs jaunstādītus ozoliņus, arī birstalu, kas savvaļā saaugusi pie Mellupes ietekas Gaujā. Ada rāda vecas bildes, kur pulka smaidīgu, glīti ģērbtu ļaužu apaļiem vaigiem sapulcējušies ap ozolu. “Tas ir mācītājs Ozols no Piebalgas. Mēs tos cilvēkus te klētiņā tad cienājām, man toreiz bija sešpadsmit gadu, es atceros, ka man vajadzēja traki skriet ar ēdienu bļodām turp atpakaļ. Tai klētiņā jau ir Apsīšu Jēkabs dzīvojis 1902. gadā. Un Rieteklis par tiem trim svētozoliem ir rakstījis. Vecie ozoli bijuši trīs, tāpēc iestādījuši trīs jaunos. Vai tā doma bija pagastam vai draudzei, es vairs neatceros. Man toreiz vējš bija galvā, es pie tā ozola gāju uz randiņiem.”

“Sīmanēnu” Adai ir čukču mokašini kājās – tie saglabājušies no izsūtījuma gadiem – un 17. gadsimta kartes kopija. “Mans vecvectēvs šito māju 1856. gadā ir pircis no barona Lēvenšterna. Šitā karte ir no 1692. gada un te “Sīmanēni” jau ir iekšā. To karti man atstāja arheologi, viņi te meklēja vecu ceļu gar Gauju un es viņiem tā ceļa pēdas parādīju, bet es tagad neiešu, man kājas sāp. Jūs neskatieties, tās vecās čības man vēl ir no Magadānas, čukču čības, bet ļoti siltas.”

Pēdējais īstais Sīmanēnu svētozols nodedzināts 1921. gadā, bet arī šis ir gana respektabls, kādus 700 gadus vecs, apkārtmērs 7,7 m. 1917. gadā tam izdedzis stumbrs, tas aizmūrēts ciet. Ada stāsts, ka kāda aktīva apkārtnes kundze, ne zaļo, ne vietējās varas rosināta vienkārši gribējusi koku glābt. “Tā Dace aizstāpēja pilnu ar akmeņiem un ķieģeļiem un aizmūrēja to caurumu ciet. Te bija Eniņš un šķendējās, ka koks sāk nīkt, tas turpinājis augt un būtu pats atkopies.” Lai nu kā, šai kundzei neko nevar pārmest, ja neviens par koku nerūpējas, tad Dace parūpēsies.

Šai pusē ir dzīvojis un rakstījis Rieteklis un viņš ir izvirzījis versiju, ka pie Sīmanēnu svētozoliem mīļā miera labad kristījušies pagāniskie latvieši, lai tūliņ pat, nokaunināti kā streiklauži, netālajā Melnupē kristību nomazgātu. Netālu ir **lielākais Latvijas kadiķis** (2,73 m), tiek saukts arī par Rietekļa kadiķi, jo minētais dzejnieks kadiķa ēnā mēdzis rakstīt un meditēt (Še, kur līgo prieku meži...).

VĒL

Daviņu Lielais akmens. – Viteķes upītes ielejā, 4 m garš, 2,8 plats, 1,4 augsts, kultakmens ar vairākiem cilvēka roku darinātiem iedobumiem.

Sedas melnie ozoli. – Dažādos laikos upē krustu šķērsu sagāzušies ozoli, ir bijušas dažādas ieceres izvilkēt tos no upes ārā vērtīgās koksnes dēļ, bet katreiz tas izrādījies pārāk

sarežģīti.

Burtnieku muižas parks. – 27, 1 ha, dīķi, terase, granīta kāpnes, 1284. gadā celtās vācu pils drupas, mežaparks, ezers, Sibīrijas baltegles, balzama baltegles, Krimas liepa, Pensilvānijas osis, Dalekarijas bērzs...

Mellaču dižakmens. – Sēd mežmalā uz Maurupītes, sašķēlies divās daļās, lielākās daļas tilpums kādi 26 kubikmetri, labi kopts, akurāti teritorijas īpašnieki.

Skaidu plēšana. – “Sīļu” mājās var pavērot, kā tiek gatavotas jumtu skaidas, Valmieras – Rūjienas ceļš, posmā starp Rencēniem un Lizdēniem.

© Imants Ziedonis, Rimants Ziedonis, teksts

© AS "Latvijas Valsts meži"